

Mirosław Roguski

Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Korytnickiej

ORCID: 0000-0001-6448-6124

Pozostałość aktowa po Tymoteuszu Łuniewskim i jej znaczenie dla badaczy historii pogranicza Mazowsza i Podlasia w XIX wieku

Tymoteusz Łuniewski herbu Łukocz przez większość swego życia związany był z pograniczem Mazowsza i Podlasia. Urodził się 24 stycznia 1847 r. w Sokołowie Podlaskim. W mieście tym, a następnie w Siedlcach, uczył się i dorastał. W Siedlcach zastał go wybuch powstania styczniowego. Podobnie jak wielu szkolnych kolegów podjął decyzję o włączeniu się do działań powstańczych. Jego pamiętnik i korespondencja zawiera wiele informacji, cennych dla osób badających ten okres historii Mazowsza i Podlasia¹. Po upadku powstania uznał, że przegrana walka zbrojna nie zwalnia go z obowiązku działania dla dobra społeczeństwa i kraju. Oceniając jako nieskuteczną walkę z bronią w rękę, uważał, że te same cele, którym miała służyć walka zbrojna, można osiągnąć prowadząc inny rodzaj działalności². Większość swojego pracowitego, dojrzałego życia Tymoteusz Łuniewski spędził na terenie powiatu węgrowskiego. Nabyte z ojcem dobra w Korytnicy uczynił dochodowym majątkiem ziemskim. Prowadząc wzorowe gospodarstwo rolne działał społecznie oraz prowadził prace archeologiczne i publikował liczne artykuły z zakresu archeologii, etnografii, historii i rolnictwa.

¹ Zob. B. Niemirka, *Powstańcy styczniowi regionu sokołowskiego w świetle spisów represjonowanych*, „Sokołowski Rocznik Historyczny” 1, 2013, s. 75–107.

² M. Roguski, *Tymoteusz Łuniewski – od powstańca do pozytywisty. Powstanie styczniowe w pamiętniku Łuniewskiego*, „Rocznik Liwski” 7, 2014, s. 133–153; A. Kruszewski, *Tymoteusz Łuniewski – pozytywista o renesansowych zainteresowaniach*, „Więści Węgrowskie” 264, 2007, s. 15.

Władze i mieszkańcy gminy Korytnica doceniając jego zasługi przyjęli jego rodowy herb jako herb miejscowego samorządu.

Ciekawą ocenę osoby i dorobku Tymoteusza Łuniewskiego prezentuje Arkadiusz Kołodziejczyk, który wiele uwagi poświęcił współpracy i przyjaźni Tymoteusza Łuniewskiego i Zygmunta Glogera. Píše on, że

o ile Z. Gloger zasłużył na godność umieszczenia go wśród pierwszych obywateli Królestwa swą ciężką pracą naukową, popularyzatorską, publicystyczną... to Łuniewski ... zasługami dla rolnictwa, społeczną i obywatelską postawą. Nic więc dziwnego, że Ci dwaj Wielcy, spotkawszy się po raz pierwszy, w serdecznej przyjaźni pozostali już do końca swych dni. Obaj bowiem całym dorobkiem swego życia i osiągnięć na różnych polach, dali wspaniały przykład służby dla Polski i Polaków. Jeden w ciągłym wyścigu z czasem – licząc się niemal z każdym dniem i godziną – publikując, podróżując, zbierając informacje i zbytki przeszłości, wygłaszając odczyty na terenie prawie wszystkich ziem dawnej Rzeczypospolitej, rozdartej rozbiorami; drugi – mało co ruszając się z prowincjonalnej Korytnicy, ale błyszcząc także blaskiem pełnym na salonach Warszawy czy Siedlec³.

Autorzy wielu publikacji podkreślają zasługi Tymoteusza Łuniewskiego w zakresie badań archeologicznych, etnograficznych i historycznych. Zdaniem Waclawa Szczygielskiego, autora biogramu Łuniewskiego w *Polskim Słowniku Biograficznym*, przyjaźń i wpływ Zygmunta Glogera zadecydowały, że Łuniewski zainteresował się archeologią.

Wspólnie z Glogerem prowadził wykopaliska m.in. w Jarnicach oraz w Łużkach w 1881 roku. Sprawozdania o wynikach tych wykopalisk ogłaszał w „Wiadomościach Archeologicznych” i w „Pamiętniku Fizjograficznym”⁴.

Pomagał także Z. Glogerowi w jego badaniach archeologicznych na terenie pogranicza Mazowsza i Podlasia. Tymoteusz Łuniewski to jeden z tych przedstawicieli polskiego ziemiaństwa, których działalność naukowa i społeczna zasługuje na uznanie i przypomnienie. Przez wiele lat współpracował z takimi ówczesnymi „ośrodkami społecznymi”, prowadzącymi bogatą

³ A. Kołodziejczyk, *Tymoteusz Łuniewski (1847–1905). Ziemiańin – pisarz rolniczy – patriota. Właściciel Korytnicy*, „Zeszyty Korytnickie” 1, 2009, s. 8.

⁴ W. Szczygielski, *Łuniewski Tymoteusz, pseud. Larys (1847–1905) powstaniec 1863 r. ziemiańin, działacz gospodarczy i pisarz rolniczy*, „Polski Słownik Biograficzny” 18/4, 1973, z. 79, s. 569.

działalność naukową, wydawniczą i popularyzatorską, jak: Krakowska Akademia Umiejętności, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie, Kasa im. Mianowskiego w Warszawie oraz Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. W 1887 r. został członkiem korespondentem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a w 1893 r. powołano go na członka Kasy im. Mianowskiego. W 1898 r. został mianowany przez Cesarską Akademię Nauk członkiem korespondentem Głównego Obserwatorium Fizycznego w Petersburgu, a w 1893 r. został korespondentem Ministerstwa Rolnictwa w Petersburgu.

Tymoteusz Łuniewski był członkiem komitetu redakcyjnego *Encyklopedii rolniczej i Słownika geograficznego Królestwa Polskiego*, autorem haseł w wydawanej przez Zygmunta Glogera *Encyklopedii staropolskiej ilustrowanej*. Tymoteusz Łuniewski był w latach 1880–1897 stałym korespondentem „Wieku” oraz w latach 1881–1904 „Kuriera Warszawskiego”. Swoje artykuły publikował w takich pismach, jak: „Niwa”, „Gazeta Warszawska”, „Gazeta Handlowa”, „Słowo”, a także w wydawanym w Petersburgu piśmie „Kraj” oraz ukazującym się w Poznaniu piśmie „Ziemiąnin”⁵.

Tymoteusz był synem Karola Marcelego Łuniewskiego (1815–1890) i Marcjanny Anny z Łuniewskich (1823–1867). Ta linia Łuniewskich miała przydomek Plewa. Ród ten ubożał od XV wieku ze względu na podział pierwotnych dóbr między wielu potomków. Na przełomie XVIII i XIX w. wielu jego przedstawicieli było zaliczanych do częściowej i zagrodowej szlachty. Materialny i społeczny awans tej rodziny to głównie zasługa Tymoteusza oraz jego ojca Karola Marcelego, uczestnika powstania listopadowego. Karol Łuniewski pełnił przez długie lata funkcję obrońcy przy sądach pokoju w Radzynie, a następnie w Sokołowie⁶. W Sokołowie był także pełnomocnikiem właścicieli miasta i cukrowni. W październiku 1863 r. otrzymał nominację na patrona Trybunału Siedleckiego. Ważnym okresem w życiu Tymoteusza Łuniewskiego był jego pobyt w Siedlcach i udział w powstaniu styczniowym. Istotny wpływ miały patriotyczne wartości wpajane w domu rodzinnym oraz wiedza i doświadczenie, które zdobył podczas pobytu w Siedlcach. Nauka w siedleckim gimnazjum, nawiązane tam kontakty i przyjaźnie znalazły dużo miejsca na kartach pamiętnika Łuniewskiego. Ten okres jego życia to także przeżycia związane z udziałem w powstaniu styczniowym oraz obserwowanymi represjami władz carskich wobec pojmanych powstańców, więzionych w siedleckim więzieniu oraz kolegów i nauczycie-

⁵ Ibidem, s. 570.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Łuniewskich, sygn. 385.

li gimnazjum⁷. Dzięki staraniom ojca po upadku powstania Tymoteuszowi udało się uniknąć bardziej dotkliwych represji ze strony władz carskich. Po powrocie z oddziału powstańczego do Sokołowa objęty został jedynie policyjnym nadzorem i mógł studiować w Szkole Głównej Warszawskiej. Naukę kontynuował przez dwa lata w Akademii Rolniczej w Gembloux w Belgii. Zdobyta podczas studiów wiedza oraz zaangażowanie i pracowitość pozwoliły Łuniewskiemu na osiągnięcie sukcesów jako właścicielowi majątku ziemskiego w Korytnicy. Większość swojego pracowitego, dojrzałego życia spędził Tymoteusz Łuniewski prowadząc gospodarstwo rolne w Korytnicy oraz działalność społeczną i badawczą na terenie powiatu węgrowskiego.

Majątek w Korytnicy odkupili Łuniewscy w 1874 r. od poprzedniego właściciela, hrabiego Adama Ronikiera. Po śmierci ojca w 1890 r. Tymoteusz Łuniewski samodzielnie gospodarował w Korytnicy do 1902 r. Wówczas to, mocno podupadły już na zdrowiu, odsprzedał majątek Marii i Teodorowi Holder-Eggerom. Łuniewski nabył mniejsze dobra w Łaziskach w powiecie mińskim, gdzie przeniósł się wraz z rodziną. Zmarł 20 kwietnia 1905 r. w Warszawie podczas pobytu na leczeniu. Pochowany został na Powązkach⁸.

Łuniewski stale wzbogacał swoją wiedzę o produkcji rolnej. Uczestniczył w wielu krajowych i zagranicznych wystawach rolniczych. W 1878 roku odwiedził Niemcy, Belgię, Francję, Szwajcarię, Włochy i Austrię. Interesował się także meteorologią. W Korytnicy stworzył stację meteorologiczną. Prowadzone badania pogody oraz udostępniane wyniki pomiarów zadecydowały, że Cesarska Akademia Nauk w Petersburgu nadała mu tytuł członka-korespondenta Głównego Obserwatorium Fizycznego. Dorobek badań Łuniewskiego w dziedzinie rolnictwa był wielokrotnie doceniany i nagradzany przez organizacje i środowiska naukowe w kraju. Uznanie i sukcesy osiągnął Tymoteusz Łuniewski jako plantator kartofli: „Dzięki stosowaniu udoskonalonych metod uprawy zbioru w Korytnicy były bardzo wysokie a oferta sadzonek kartofli Łuniewskiego obejmowała corocznie ponad 100 gatunków”⁹. Łuniewski czerpał dochody z działającej w Korytnicy olejarni,

⁷ Zob. J. Frankowski, *Dzieje gimnazjum siedleckiego (1844–1905). Referat wygłoszony na uroczystym posiedzeniu II Zjazdu b. Wychowanków Siedleckich szkół średnich, dnia 30 maja 1925 r.*, [w:] *Księga Pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Siedlce 1927, s. 39–44; M. Roguski, *Udział drobnej szlachty z powiatu węgrowskiego w powstaniu styczniowym. Tradycje powstańcze w okolicach Sokołowa i Węgrowa*, [w:] *Powstanie styczniowe na Mazowszu Północno-Wschodnim i Podlasiu w dokumentach archiwalnych*, red. D. K. Rembiszewska, J. Łupiński, Łomża 2015, s. 143–145.

⁸ Zob. A. Kołodziejczyk, *Tymoteusz Łuniewski (1847–1905). Ziemiańin ...*, s. 43. E. Sęczys mylnie pisze, że T. Łuniewski urodził się w Siedlcach i zmarł w Łaziskach, E. Sęczys, *Wstęp do inwentarza akt Archiwum Łuniewskich*, AGAD 1973, s. 2–3.

⁹ K. Broczek, *Tymoteusz Łuniewski – rolnik i uczonec*, „Zeszyty Korytnickie” 3, 2011, s. 135.

cegielni, gorzelni oraz plantacji wierzby koszykowej. W Korytnicy wytwarzano ser śmietankowy zwany ronikierowskim, który eksportowano m.in. do Odessy i Wrocławia. Oprócz wymiernych materialnych efektów prowadzonej działalności rolniczej zdobywał także uznanie i pozycję dzięki popularyzowaniu swoich doświadczeń na różnego typu wystawach i konkursach rolniczych. Za wystawiane produkty rolne i osiągnięcia hodowlane otrzymywał wiele nagród, medali i wyróżnień. W 1883 roku otrzymał brązowy medal za ser wyprodukowany w Korytnicy. W 1885 roku odebrał srebrny medal za hodowlę koni. W 1888 roku otrzymał dyplom za uprawę ziemniaka, a w 1891 roku brązowe medale za łubin niebieski i owies kanadyjski. Otrzymany wówczas list pochwalny za żyto polskie i dyplom zasługi za uprawę ziemniaków był szczególnym wyróżnieniem. Sukcesy odnosił także jako sadownik. W 1900 roku otrzymał srebrny medal za wyhodowane owoce. W celu zwiększenia plonów z posiadanych łąk nad Liwcem zbudował system kanałów nawadniających, które czerpały wodę z tej rzeki. W Korytnicy obok starego drewnianego dworu zbudował nowy dwór murowany. Doprowadził do niego wodę bieżącą, zbudował kanalizację oraz wybrukował dworski dziedziniec. Łuniewski w przeciwieństwie do wielu ziemian stale inwestował w swój majątek¹⁰. Wielokrotnie pisał, że aby uzyskiwać z gospodarstwa rolnego satysfakcjonujące dochody, trzeba ciężko pracować, stale inwestować oraz podnosić wydajność. Pisał na ten temat:

Majątek ziemski sam nic nie daje... potrzeba włożyć myśl i pracę ciągłą, ziemia lubi być zroszoną potem człowieka i ożywiona szlachetną myślą, tych zaś, co pragną jedynie ciągnąć, wysysać, aby w mieście tracić, ziemia nie znosi i odrzuca od siebie, tam giną, bankrutują na ziemi¹¹.

Podkreślał, że praca na roli „powinna być ustawiczna, rezultat dobry z latami przychodzi, zatem rolnik musi zaprawić się do cierpliwości, do oczekiwania na owoc zabiegów swoich”¹².

Dzięki tak prowadzonej działalności mógł z satysfakcją odnotować w pamiętniku w 1897 roku, że „zaczynając w 1870 r. od 23 tys. rubli otrzymanych od ojca, po 27 latach powiększył swoje mienie dziesięciokrotnie”¹³. To

¹⁰ Ibidem, s. 135–136.

¹¹ T. Łuniewski, *Z Bogiem zaczęty pamiętnik ważniejszych wydarzeń z życia Tymoteusza Łukocz Łuniewskiego przydomku Plewa spisany w latach 1896 i 1897 [T.1] od 1 czerwca 1897 [do 17 stycznia 1905 T. II] w Korytnicy nad Liwcem*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. 13133/II. T. 1, s. 137.

¹² Ibidem.

¹³ A. Kołodziejczyk, *Tymoteusz Łuniewski (1847–1905). Ziemianin ...*, s. 23.

osiągnięcie zasługuje na podkreślenie, gdyż większość właścicieli majątków ziemskich nie miało w tym czasie podobnych sukcesów. Zachowane w papierach Łuniewskiego spisy ziemian z terenu guberni siedleckiej mających w latach 1884, 1886 i 1894 prawo uczestniczenia w wyborach i bycia kandydatami na radców Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Siedlcach świadczą, że w drugiej połowie XIX wieku dużo dóbr ziemskich często zmieniło właścicieli. Wielu ziemian z pogranicza Podlasia i Mazowsza bankrutowało i było zmuszonych do sprzedaży posiadanych majątków¹⁴.

Doniosłe znaczenie dla podnoszenia kultury rolnej w regionie oprócz sprzedaży nasion i sadzeniaków ziemniaków miały pobyty praktykantów w majątku oraz liczne publikacje Łuniewskiego, prezentujące wyniki jego doświadczeń i eksperymentów. Między innymi wydana w 1899 roku jego praca poświęcona uprawie kartofli, w której porównuje wyniki własnych doświadczeń hodowlanych z wiedzą uzyskaną dzięki fachowej literaturze.

Publikacje popularyzujące doświadczenia związane z prowadzeniem wzorowego majątku rolnego to jedynie część dorobku pisarskiego Tymoteusza Łuniewskiego. Tematem wielu jego prac była archeologia i etnografia. Prezentował w nich dorobek prac archeologicznych prowadzonych z Zygmuntem Glogerem oraz samodzielnie w miejscowościach Żarnówka, Popów (obecnie Popielów) i Jarnice na terenie powiatu węgrowskiego oraz w Czekanowie i Repkach na terenie obecnego powiatu sokołowskiego. Wykopaliśka, które prowadził na miejscach starych cmentarzy i kurhanów, pozwoliły na zgromadzenie wielu cennych obiektów. Wykopane przedmioty, takie jak ozdoby, zausznicze, ceramikę, broń, monety oraz czaszki i kości ludzkie Łuniewski wysyłał na badania do Krakowa. Wyniki swych odkryć i dociekań publikował na łamach pism fachowych. Łuniewski zbierał także w okolicznych wsiach stare narzędzia rolnicze. Zainspirowany przez Zygmunta Glogera zebrał 9 starych żaren, które znajdował w „fundamentach, płotach, na polu i przy chatach, a nawet w grobie”. W „Pamiętniku Fizjograficznym” zamieścił kilka rozprawek nawiązujących do swoich badań archeologicznych. Między innymi jedną z nich zatytułowaną „Starożytne żarna w Polsce” napisał Łuniewski na podstawie okazów ze zbiorów Glogera, księdza Jamiołkowskiego oraz własnych. Pomagał Zygmuntowi Glogerowi w spisywaniu podań i pieśni ludowych. Stare przyśpiewki i melodie ludowe notowali także podczas pobytów w Korytnicy Jan Karłowicz i Zygmunt Noskowski.

Dzięki zdobytej wiedzy i własnym obserwacjom Łuniewski napisał kilka haseł z dziedziny etnografii do *Encyklopedii staropolskiej ilustrowanej*

¹⁴ AGAD, Archiwum Łuniewskich, sygn. 385, k. 4–21. Zob. także G. Welik, *Ziemiaństwo guberni siedleckiej 1867–1912*, Siedlce 2009.

Zygmunta Glogera. Według Arkadiusza Kołodziejczyka autorstwa Łuniewskiego są zamieszczone w tym dziele informacje o bronie, krośnie, wozie i so-sze. Pozostawił on po sobie kilkaset artykułów i opracowań na różne tematy, które ogłaszał na łamach wielu ówczesnych czasopism. Jego teksty były publikowane zarówno w pismach fachowych, m.in. w „Gazecie Rolniczej” i „Pamiętniku Fizjograficznym”, jak i popularnych o tematyce ogólnej. Łuniewski brał udział w redagowaniu *Encyklopedii rolniczej i Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*¹⁵. Gromadził materiały źródłowe do historii rolnictwa i był autorem kilku prac na temat historii rolnictwa i hodowli zwierząt w Polsce, na Litwie oraz w starożytnym Rzymie.

Większość tych opracowań i publikacji zachowała się do czasów współczesnych i jest udostępniana badaczom przez Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Bibliotekę Narodową w Warszawie i Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Archiwum Państwowe w Siedlcach posiada w swoich zasobach dokumenty dotyczące dóbr będących w kolejnych latach własnością Karola i Tymoteusza Łuniewskich¹⁶. Biblioteka Narodowa ma w swoich zasobach drukowane prace Łuniewskiego oraz kilka jego listów do Zygmunta Glogera¹⁷.

Przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych „papiery rodzinne Łuniewskich” noszą nazwę Archiwum Łuniewskich. Zbiór ten liczy 1,5 mb akt i jest podzielony na 110 jednostek archiwalnych. Dokumenty zostały uporządkowane w 1973 r. Elżbieta Sęczys opracowała inwentarz tego zespołu. Materiały archiwalne zostały rozpisane na oddzielnych kartach inwentarzowych. Akta zszyte stanowią ¼ całego zespołu. Połowa przechowywanych luzem akt to korespondencja. Większość dokumentów pochodzi z XIX i początków XX wieku, ale chronologicznie zespół obejmuje akta z lat 1580–1960. Dokumenty pisane są w języku polskim, rosyjskim oraz niektóre po łacinie. Wspomniane dwie księgi akt zostały oprawione w skórę z wytłoczonym złotem na okładkach i grzbietach napisem «Dom Łuniewskich herbu Łukocz, przydomku Plewa». Zawarty w nich materiał zgromadził Tymoteusz Łuniewski. Stworzone przez niego archiwum składało się w zasadzie z kopii i odpisów z oryginałów oraz źródeł zaczynających się od 1580

¹⁵ W zbiorze Materiały Łuniewskiego, przechowywanym w Archiwum Polskiej Akademii Nauk, znajdują się brudnopisy opisów wsi z terenu obecnego powiatu węgrowskiego przygotowywane dla wydawcy *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego*. Zob. Archiwum PAN w Warszawie, Materiały Łuniewskiego, zespół III–65, sygn. 25.

¹⁶ Archiwum Państwowe w Siedlcach (dalej: APS), Dobra ziemskie Guzówka, sygn. 252 i sygn. 2139; APS, Dobra Korytnica, sygn. 190; APS, Dobra ziemskie Łuniewo wydzielone z dóbr Korytnica, sygn. 273; Dobra ziemskie Łaziska, sygn. 437.

¹⁷ Biblioteka Narodowa w Warszawie, dz. rkps., sygn. II/5767.

r. Oryginały natomiast trafiały się sporadycznie. W archiwum tym znalazły się w niewielkiej ilości wypisy z ksiąg grodzkich i ziemskich nurskich, zambrskich, drohickich i brańskich z okresu 1597–1791, z ksiąg Trybunału Lubelskiego, z Metryki Koronnej i Metryki Litewskiej, akt wojskowych oraz z ksiąg urodzeń, ślubów i zgonów parafii Dąbrowa Wielka, Andrzejów i Rosochate. Pozostałe dokumenty zespołu „Archiwum Łuniewskich” to głównie akta dotyczące Karola Marcelego i Tymoteusza Łuniewskich.

Przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych materiały genealogiczne zgromadzone przez Łuniewskiego stanowią cenne źródło do badań nad działalnością oraz życiem ziemiaństwa i inteligencji polskiej w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Są przydatne do badań genealogicznych i historii kilku rodzin mazowieckiej i podlaskiej szlachty i ziemiaństwa. Powstanie tych zbiorów można wiązać z faktem, że Tymoteusz Łuniewski interesował się historią i genealogią. Dzięki przeznaczonym na ten cel środkom powstała dokumentacja źródłowa, a w 1990 roku opracowanie genealogiczne dotyczące Łuniewskich o przydomku Plewa, które zostało opublikowane jako dodatek do XXV tomu *Złotej księgi szlachty polskiej*. Jego autorem był znany genealog Stanisław Dołęga Cieszkowski¹⁸. W zbiorze dokumentów nazywanym Archiwum Łuniewskich przechowywanym w Archiwum Głównym Akt Dawnych jest wiele dokumentów dotyczących legitymacji tej rodziny przed Heroldią Królestwa Polskiego¹⁹. Zachowała się także korespondencja Tymoteusza Łuniewskiego z lat 1896–1904 z archiwistami Archiwum Akt Dawnych, Archiwum Wileńskiego i British Museum. Archiwistom tym zlecał kwerendę i sporządzanie odpisów dokumentów źródłowych dotyczących jego rodu. Materiały tego rodowego archiwum są także cennym źródłem do badań nad historią innych rodów szlacheckich z pogranicza Mazowsza i Podlasia. Znajdujące się w tym zbiorze odpisy dokumentów oraz notatki i wyciągi z niedostępnych obecnie źródeł od 1580 r. do XVIII wieku posłużyły Tymoteuszowi Łuniewskiemu do „opracowania tablic genealogicznych poszczególnych gałęzi rodziny Łuniewskich i rodzin spokrewnionych: Kamińskich, Łepickich, Obryckich”²⁰.

¹⁸ S. Dołęga-Cieszkowski, *Łuniewscy herbu Łukocz przydomku Plewa*, [w:] *Złota księga szlachty polskiej*, t. 25, Poznań 1903, s. 219–254.

¹⁹ W swoim pamiętniku T. Łuniewski zamieścił ręczny odpis dokumentu Heroldii Królestwa Polskiego potwierdzający szlachectwo swojego ojca. Zob. *Z Bogiem zaczęty ...*, cz. I, s. 3–4.

²⁰ W Archiwum Łuniewskich w AGAD znajdują się m. in. dyplom i zaświadczenia wystawiane przez Heroldię Królestwa Polskiego w latach 1848–1901 dla Karola i Tymoteusza Łuniewskich. Zob. sygn. 2.

Tymoteusz Łuniewski zbierał materiały i prawdopodobnie rozpoczął pisanie dziejów powiatu węgrowskiego. Wiele cennych informacji dla badaczy XIX wieku dostarcza dwutomowy pamiętnik ważniejszych wydarzeń z życia Tymoteusza Łuniewskiego. Wzorując się na szlacheckich pamiętnikarzach z XVII i XVIII wieku autor umieścił w tym *silva rerum* wiele różnego rodzaju ocen, opinii, uwag, informacji i wspomnień. Są one uzupełnione rysunkami i wpisami do pamiętnika wybitnych osób, które gościły w dworze w Korytnicy. Gośćmi Łuniewskiego byli między innymi: Zygmunt Gloger, Jan Karłowicz, Zygmunt Noskowski, Bolesław Prus, Michał Elwiro Andrioli, Karol Drymmer, Konstanty Laszczka, August Cieszkowski, Jan Olszewski, Kajetan Kraszewski. Po niektórych z odwiedzających Korytnicę pozostały nie tylko wpisy na kartach pamiętnika, ale także zachowana bogata korespondencja z Tymoteuszem Łuniewskim.

A. Kołodziejczyk opublikował w 2009 r. na łamach „Zeszytów Korytnickich” 40 listów Zygmunta Glogera z lat 1879–1904 do Łuniewskiego, których oryginały przechowywane są w AGAD, Ossolineum i Bibliotece Narodowej²¹. W tomie 4 tychże zeszytów Leszek Kulik opublikował dwa listy Z. Glogera do Łuniewskiego pisane z Jeżewa w 1883 i 1884 r. Te wcześniej niepublikowane listy udostępniła mu wnuczka Glogera dr Magdalena Zawidzka-Kwiatkowska²².

Jedną z form służby publicznej była działalność społeczna Tymoteusza Łuniewskiego, który pełnił szereg funkcji w gminie Korytnica i powiecie węgrowskim. Był między innymi sędzią w Korytnicy, radcą powiatowym ubezpieczeń w powiecie węgrowskim oraz współzałożycielem Towarzystwa Wzajemnego Kredytu w Siedlcach. Zachowało się wiele dokumentów dotyczących funkcjonowania w drugiej połowie XIX w. różnych władz, instytucji i organizacji z terenu Mazowsza i Podlasia. Swoje uwagi i opinie na temat sytuacji gospodarczej i społecznej w tym regionie prezentował w postaci memoriałów i oficjalnych wystąpień do ówczesnych władz. W opracowaniach prezentował kierunki rozwoju i wskazywał na potrzebę działań mających na celu poprawę sytuacji ekonomicznej guberni siedleckiej. Jego zdaniem mogło to nastąpić dzięki polepszeniu stanu istniejących i budowie nowych dróg. Wskazywał na konieczność zapewnienia swobody wyznania, obsadzenia urzędów Polakami i zniesienie praw wyjątkowych. Propozycje i oceny te przedstawił w memoriałach adresowanych do gubernatora siedleckiego i generał-gubernatora warszawskiego.

²¹ A. Kołodziejczyk, *Tymoteusz Łuniewski (1847–1905). Ziemiańcin ...*, s. 59–89.

²² L. Kulik, *Niepublikowane listy Zygmunta Glogera do Tymoteusza Łuniewskiego z 1883 i 1884 roku*, „Zeszyty Korytnickie” 4, 2011, s. 223–228.

Dla naczelnika powiatu węgrowskiego Łuniewski opracował materiał pt. „Potrzeby ekonomiczne i rolne powiatu węgrowskiego, a więc wykaz najpilniejszych prac i najbardziej palących problemów, które należałoby rozwiązać i wykonać w celu sprawniejszego funkcjonowania powiatu”. W dokumencie tym uzasadniał, że w celu rozwoju gospodarki powiatu rzeka Liwiec powinna przestać być splawna, gdyż uniemożliwia to budowę młynów i fabryk poruszanych pracą wody oraz nawadnianie łąk. Proponował też akcję zadrzewiania piasków. Proponowaną przez niego metodą zapobiegania pladze kradzieży koni miało być ich znakowanie. Domagał się zniesienia myta (opłaty mostowej) oraz powołania Komitetu Drogowego, który zająłby się budową ważnych odcinków dróg bitych lub żwirowych oraz brukowaniem wsi i obsadzaniem dróg drzewami. W swoim materiale dużą wagę przywiązywał do spraw poprawy sytuacji zdrowotnej i oświaty. Proponował, aby założyć w Węgrowie szpital oraz progimnazjum i szkołę rolniczą, a w każdej parafii szkołę elementarną. Wskazywał, że jednym ze źródeł pozyskania środków potrzebnych na sfinansowanie niektórych z proponowanych pomysłów mogły być oszczędności wydatków na ówczesną administrację. W tym celu proponował połączyć małe gminy i zmniejszyć w ten sposób koszty administracji. Propozycje Łuniewskiego mają charakter przemysłanej, spójnej wizji funkcjonowania różnych dziedzin życia społecznego i gospodarczego.

Ważne znaczenie miało finansowanie przez Tymoteusza Łuniewskiego wielu inicjatyw patriotycznych. Wspierał finansowo inicjatywy uświetniające obchody 25-lecia pracy pisarskiej Henryka Sienkiewicza, budowę pomników Adama Mickiewicza oraz Fryderyka Chopina w Warszawie. Angażował się w pracę komitetu budowy nowego murowanego kościoła w Korytnicy. Przekazał także znaczne środki na jego budowę oraz ufundował część wyposażenia kościoła, między innymi piękną ambonę. W 1880 r. podczas konsekracji nowego kościoła przez biskupa włocławsko-kujawskiego Wincentego Chościak-Popiela, przyjmował władze i duchowieństwo w swoim dworze.

Dzięki jego pamiętnikowi, zgromadzonym dokumentom oraz korespondencji z wielu wybitnymi osobistościami działającymi na przełomie XIX i XX w. możemy docenić dokonania Łuniewskiego, o którym jego przyjaciel Zygmunt Gloger we wspomnieniach pośmiertnych napisał, że przyniósł zaszczyt Szkole Głównej „pożyteczną, cichą, rozumną, obywatelską pracą całego życia dla kraju, który ukochał tak serdecznie”. Okres tej gospodarczej i społecznej aktywności oraz „cichej i rozumnej” służby dla kraju został poprzedzony ważnym doświadczeniem życiowym Łuniewskiego, jakim był udział w powstaniu styczniowym. Doniosły wpływ na postawę naszego bo-

hatera miała jego nauka i pobyt w Siedlcach. Wiele wspomnień dotyczących tego okresu życia i edukacji przedstawił Tymoteusz Łuniewski w swoim pamiętniku, którego fragmenty zostały opublikowane w Siedlcach w 1927 r.²³

Wiele cennych dokumentów stanowiących spuściznę po Tymoteuszu Łuniewskim jest przechowywanych w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Zespół tych akt został zakupiony w 1959 r. od jego syna Michała Łuniewskiego. Został on włączony do działu noszącego nazwę „archiwa prywatne i spuścizny”. Zespół ma numer III-65. Akta zostały uporządkowane w 1966 r. przez Jacka Ziemińskiego. W 1967 r. korekty ich inwentarza dokonała Maria Wrzoskowa. W 1984 r. w Biuletynie Archiwum Polskiej Akademii Nauk został zamieszczony jej tekst zatytułowany „Materiały Tymoteusza Łuniewskiego” zawierający wiele cennych dla badaczy informacji o tym zespole akt²⁴. Zbiór liczy 50 jednostek archiwalnych, to jest około 0,3 mb. W grupie akt nazwanych „Materiały twórczości naukowej” na szczególną uwagę zasługują prace i artykuły poświęcone rolnictwu, archeologii oraz problemom ekonomicznym i społecznym. Można wśród nich wymienić: „Opis starożytnych żaren, grobowców oraz brzegów rzeki Liwca”, „Uprawa kartofli” (rękopis i egzemplarz korektorski), „Drobna szlachta. Pogląd na stan ekonomiczny i potrzeby małej własności ziemskiej w Królestwie Polskim”, „Znaczenie łubinu w rolnictwie starożytnych Rzymian”, „Brona podlaska. Przyczynek do historii rolnictwa w Polsce”. Inne materiały to notatki dotyczące uprawy kartofli w królestwie Polskim, rękopisy materiałów takich jak opisy: cmentarzyska w Żarnówce, zamku w Liwie, zaścianka Rowiska w parafii korytnickiej oraz wyniki pomiarów opadów atmosferycznych prowadzone w majątku Łaziska i inne. Wielu cennych informacji dla badacza dostarcza tekst odpowiedzi Łuniewskiego na przesłany do niego przez Ludwika Krasieńskiego kwestionariusz w sprawie analizy sytuacji ekonomicznej w Królestwie Polskim. Dla badaczy historii pogranicza Mazowsza i Podlasia cenne jest opracowanie zatytułowane „Potrzeby ekonomiczne i rolne powiatu węgrowskiego i problem zmniejszenia kosztów produkcji rolnej”. Podobne znaczenie ma korespondencja z różnymi instytucjami i organiza-

²³ T. Łuniewski, *Wyjątki z pamiętnika tyjące się pobytu w gimnazjum siedleckim (1857–1866)*, [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Siedlce 1927, s. 89–96. W zbiorach Ossolineum znajduje się rękopis pamiętnika. W AGAD w zbiorze Archiwum Łuniewskich znajduje się maszynopis tej części wspomnień Tymoteusza Łuniewskiego, która dotyczy jego udziału w powstaniu styczniowym. Nadano mu tytuł: „Pamiętnik Tymoteusza Łuniewskiego spisany w latach 1896–1897”. Rękopis i maszynopis nie różnią się w sposób zasadniczy.

²⁴ M. Wrzoskowa, *Materiały Tymoteusza Łuniewskiego*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk” 27, 1984, s. 76–100.

cjami, takimi jak: Belgijski Instytut Rolniczy, Komitet Redakcyjny *Encyklopedii rolniczej*, Kasa im. Józefa Mianowskiego oraz dokumenty i materiały dotyczące współpracy Tymoteusza Łuniewskiego z Towarzystwem Kredytowym Ziemskim, Towarzystwem Rolniczym Guberni Siedleckiej, Komitetem stypendialnym z zapisu Franciszka Kamińskiego. Ważną część zbioru stanowią materiały biograficzne i majątkowe, liczne fotografie, opisy dóbr, wycinki prasy, dyplomy oraz korespondencja z lat 1877–1904.

Spuścizna archiwalna Tymoteusza Łuniewskiego została zdeponowana w kilku ważnych dla nauki i kultury placówkach. Materiały te zostały opracowane i są udostępniane zainteresowanym badaczom dziejów naszego regionu i losów miejscowego ziemiaństwa. Były także wykorzystane przez autorów publikacji naukowych i popularnych. Niektóre z przechowywanych w archiwach materiałów zostały opublikowane drukiem. Aktualnie trwają prace nad wydaniem przez Muzeum Regionalne w Siedlcach pamiętnika Tymoteusza Łuniewskiego. Wszystkie te inicjatywy mają duże znaczenie dla popularyzacji wiedzy o tych cennych materiałach źródłowych.

Streszczenie

Tymoteusz Łuniewski urodził się 24 stycznia 1847 roku w Sokołowie Podlaskim. W mieście tym, a następnie w Siedlcach, uczył się i dorastał. Po wybuchu powstania styczniowego brał udział w działaniach powstańczych. Jego pamiętnik i korespondencja zawiera wiele informacji cennych dla osób badających ten okres historii Mazowsza i Podlasia. Po upadku powstania uznał, że przegrana walka zbrojna nie zwalnia go z obowiązku pracy dla dobra społeczeństwa i kraju. Większość życia spędził Tymoteusz Łuniewski prowadząc wzorowe gospodarstwo rolne w Korytnicy oraz działalność społeczną i badawczą na terenie powiatu węgrowskiego. Doniosłe znaczenie dla podnoszenia kultury rolnej w regionie miały publikacje Łuniewskiego popularyzujące jego doświadczenia związane z prowadzeniem wzorowego majątku rolnego. Tematem wielu jego prac była archeologia i etnografia. Prezentował w nich dorobek prac własnych i prowadzonych z Zygmuntem Glogerem badań archeologicznych na terenie powiatów węgrowskiego oraz sokołowskiego. Korespondencja, dokumenty oraz publikacje Łuniewskiego są udostępniane badaczom przez Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie oraz Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu i Archiwum Państwowe w Siedlcach. Biblioteka Narodowa w Warszawie ma w swoich zasobach drukowane prace oraz listy Łuniewskiego do Zygmunta Glogera.

SŁOWA KLUCZOWE: powstanie styczniowe, badania archeologiczne, archeologia, etnografia, archiwa

Summary

Tymoteusz Łuniewski was born on 24th January 1847 in Sokołów Podlaski. He was educated and grew up in this town and later in Siedlce. After the outbreak of the January Uprising he took part in the insurrectionary activities. His diary and correspondence contain a lot of information valuable for people studying this period of history of the Mazovia and Podlasie regions. After the fall of the uprising, he decided that losing the armed struggle did not release him from his duty to work for the good of the society and the country. Tymoteusz Łuniewski spent most of his life running an exemplary farm in Korytnica and conducting social and research work in the Węgrów district. Tymoteusz Łuniewski's publications popularizing his experiences connected with running an exemplary farm were of great importance for raising the agricultural culture in the region. The subject of many of his works was archaeology and ethnography. He presented in them the achievements of his own work and archaeological research conducted with Zygmunt Gloger in the Węgrów and Sokołów districts. Tymoteusz Łuniewski's correspondence, documents and publications are made available to researchers by the Central Archives of Historical Records, the Archives of the Polish Academy of Sciences in Warsaw, the Library of the Ossoliński National Institute in Wrocław and the State Archives in Siedlce. The National Library has in its holdings printed works and letters from Tymoteusz Łuniewski to Zygmunt Gloger.

KEYWORDS: January Uprising, archaeological research, archaeology, ethnography, archives

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych

- Archiwum Łuniewskich, sygn. 385.

Archiwum PAN w Warszawie

- Tymoteusz Łuniewski (1847–1905, rolnictwo, archeologia, etnografia, ekonomia), sygn. 302/187/0.

Archiwum Państwowe w Siedlcach:

- Dobra ziemskie Guzówka, sygn. 62/758/0/2/252 i sygn. 62/758/0/2139.
- Dobra Korytnica , t. I, sygn. 62/1218/0/1.1/190.
- Dobra ziemskie Łuniewo wydzielone z dóbr Korytnica, sygn. 62/1218/0/1.1/273.
- Dobra ziemskie Łaziska , t. 1, sygn. 62/759/0/-/437.

Biblioteka Narodowa w Warszawie

- dz. rkps. , sygn. II/5767.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich

- sygn. 13133/II – *Z Bogiem zaczęty pamiętnik ważniejszych wydarzeń z życia Tymoteusza Łukocz Łuniewskiego przydomku Plewa spisany w latach 1896 i 1897 [T.1] od 1 czerwca 1897 [do 17 stycznia 1905 T. II] w Korytnicy nad Liwcem*

Źródła drukowane

Frankowski J., *Dzieje gimnazjum siedleckiego (1844–1905). Referat wygłoszony na uroczystym posiedzeniu II Zjazdu b. Wychowanków Siedleckich szkół średnich, dnia 30 maja 1925 r.*, [w:] *Księga Pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Siedlce 1927, s. 39–44.

Kulik L., *Niepublikowane listy Zygmunta Glogera do Tymoteusza Łuniewskiego z 1883 i 1884 roku*, „Zeszyty Korytnickie” 4, 2011, s. 223–228.

Łuniewski T., *Wyjątki z pamiętnika tyżące się pobytu w gimnazjum siedleckim (1857–1866)*, [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905) wraz z pamiętnikami zjazdów w r. 1920 i 1925*, Siedlce 1927, s. 89–96.

Literatura

Broczek K., *Tymoteusz Łuniewski – rolnik i uczoney*, „Zeszyty Korytnickie” 3, 2011, s. 129–143.

Dołęga–Cieszkowski S., *Łuniewscy herbu Łukocz przydomku Plewa*, [w:] *Złota księga szlachty polskiej*, t. XXV, Poznań 1903, s. 219–254.

Kołodziejczyk A., *Tymoteusz Łuniewski (1847–1905). Ziemiańin – pisarz rolniczy – patriota. Właściciel Korytnicy*, „Zeszyty Korytnickie” 1, 2009.

Kruszewski A., *Tymoteusz Łuniewski – pozytywista o renesansowych zainteresowaniach*, „Więści Węgrowskie” 264, 2007, s. 15.

Niemirka B., *Powstańcy styczniowi regionu sokołowskiego w świetle spisów represjonowanych*, „Sokołowski Rocznik Historyczny” 1, 2013, s. 75–107.

Roguski M., *Tymoteusz Łuniewski – od powstańca do pozytywisty. Powstanie styczniowe w pamiętniku Łuniewskiego*, „Rocznik Liwski” 7, 2014, s. 133–153.

Roguski M., *Udział drobnej szlachty z powiatu węgrowskiego w powstaniu styczniowym. Tradycje powstańcze w okolicach Sokołowa i Węgrowa*, [w:] *Powstanie styczniowe na Mazowszu Północno–Wschodnim i Podlasiu w dokumentach archiwalnych*, red. D. K. Rembiszewska, J. Łupiński, Łomża 2015, s. 118–148.

E. Sęczys, *Wstęp do inwentarza akt Archiwum Łuniewskich*, AGAD 1973.

Szczygielski W., *Łuniewski Tymoteusz, pseud. Larys (1847–1905) powstaniec 1863 r. ziemiańin, działacz gospodarczy i pisarz rolniczy*, „Polski Słownik Biograficzny” 18/4, 1973, z. 79, s. 569.

Welik G., *Ziemiaństwo guberni siedleckiej 1867–1912*, Siedlce 2009.

Wrzoskowa M., *Materiały Tymoteusza Łuniewskiego*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk” 27, 1984, s. 76–100.